

Czuwanie nad pamięcią o Andrzeju Przewoźniku

Andrzej Wajda¹ w filmie *Katyń* w postaci Tadeusza przywrócił do życia Maćka, głównego bohatera filmu *Popiół i diament*. Tak, jakby chciał pokazać, co się stanie z żołnierzem wyklętej Armii Krajowej

²

, jeśli spróbuje radzić sobie zachowując broń, symbolizującą chęć walki i trzymając się swoich zasad. Jeśli zmieni się tylko nazwisko, ale charakter tej postaci pozostanie tak samo niezłomny, to dyktatura komunistyczna zniszczy ją bezwzględnie. Tadeusz, reprezentujący ideę wolności, kończy na bruku, podobnie do fortepianu Chopina, którą podczas rozpoczętego w styczniu 1863 r. powstania kozacy wyrzucili z okien jednego z warszawskich pałaców.

Katastrofa Smoleńska uczyniła Andrzeja Przewoźnika podobnym do Maćka i Tadeusza – mają oni wspólny los w historycznych tragediach. Wspólny z tymi wszystkimi, których Andrzej godnie pogrzebał w Charkowie, w Katyniu, we Lwowie i w wielu innych miejscach. Czas i miejsce urodzenia Andrzeja Przewoźnika, debata wokół miejsca, ma również wymiar symboliczny. Urodził się w setną rocznicę powstania styczniowego³ – wg niektórych encyklopedii – w Palmirach pod Warszawą. Tam, gdzie między 1939 a 1941 rokiem hitlerowcy zamordowali ponad 2000 polskich intelektualistów w ramach uzgodnionego ze Stalinem zlikwidowania narodu polskiego. Wg rodzinnych źródeł natomiast urodził się w Jurkowie pod Tarnowem, w Polsce Południowej – niedaleko Limanowej, gdzie w grudniu 1914 r. walczący w piechocie węgierscy husarzy zatrzymali jeden z oddziałów armii rosyjskiej, zmierzający do zajęcia Krakowa. Andrzej miał 7 lat w czasach pierwszych strajków na Wybrzeżu. Oczekując na Boże Narodzenie w 1970 r. nic nie mógł wiedzieć o starciach

⁴

i o tym, że zabitych stoczniovców pogrzebano w nocy, w tajemnicy. I że część grobów zniknęła z cmentarzy.

Bunty robotnicze w Radomiu i Ursusie, następujące po nich rozprawy sądowe i ciężkie kary więzienia, powstanie KOR-u⁵, a później *Człowiek z marmuru*, miały już wpływ na kształtującą się świadomość krakowskiego ucznia, mającego wtedy 13-14 lat. Pod koniec lat 70-tych nawiąże on kontakt z oficerem AK, podpułkownikiem Stanisławem Dąbrową-Kostką. Andrzej, uczeń Technikum Geodezyjnego, w historycznym okresie wyboru Karola Wojtyły na papieża zetknie się z przemilczaną historią, z bohaterami, w których można odnaleźć również postacie i los oficerów zamordowanych w Katyniu. Mieszkanie Dąbrowy-Kostki w Krakowie było żywym

panteonem bliskiej przeszłości. Towarzysze walki spotykali się u niego nie tylko ze sobą, ale również z pamięcią męczenników. Życie podpułkownika też wisiało na włosku w 1944 r. Ocalili go przed SS oficerowie stacjonującego z Krakowie węgierskiego oddziału technicznego. Andrzej dowiedział się więc o braterskim zachowaniu węgierskim podczas II wojny światowej z najbardziej wiarygodnego źródła. W czasie matury już wiedział, że zajmie się historią Armii Krajowej, polskiego rządu na uchodźstwie oraz stosunków polsko-węgierskich w czasie wojny. Ale do zapisania się na wydział historii UJ w 1983 r. przyczynił się też szesnastomiesięczny okres Solidarności i wprowadzenie stanu wojennego – to przeżycie, że może nie tylko uczestniczyć w historii, ale też kształcić ją, może zostać bohaterem. W latach letargi po grudniu 1981 r. Andrzej prowadził klub debaty historycznej. Zaproszeni przez niego goście –wśród których byli zarówno kombatanci jak i wyrzuceni z pracy za swoje przekonania polityczne dziennikarze – swoim przykładem dawali nadzieję studentom, słuchaczom tych spotkań, w świecki sposób potwierdzając słowa otuchy papieża Jana Pawła II – Nie lękajcie się! To Andrzej Przewoźnik zorganizował w 1988 r. światowy zjazd polskich kurierów II wojny światowej, w którym wzięli udział również Wacław Felczak

6

, komendant podziemnej łączności kurierskiej w Budapeszcie, który przeszedł przez więzienie oraz przybyły z USA legendarny Jan Nowak-Jeziorański

7

, doradca prezydenta Ronalda Reagana ds. bezpieczeństwa narodowego. Rok 1988 okazał się dla A. Przewoźnika zwrotem również dla tego, ponieważ uzyskał dyplom i ożenił się z Jolantą, koleżanką z roku. W tym samym czasie stało się jasne, że zepchnięta do podziemia Solidarność, w której Andrzej aktywnie działał, jest siłą nie do pominięcia dla władzy komunistycznej – nie tylko należy liczyć się z nią, ale trzeba też podjąć z nią rozmowę.

Młody historyk przez całe swoje życie przygotowywał się do zadania, którego realizację umożliwiła powstała po transformacji sytuacja w 1992 r. Został mianowany sekretarzem generalnym Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa⁸ na początku września, w trzecią rocznicę zaprzysiężenia rządu Tadeusza Mazowieckiego. Przekształcił utworzony w 1947 r. urząd i wypełnił jego działalność nową treścią. Jednym z największych dokonań Andrzeja Przewoźnika było przeprowadzenie ekshumacji i wybudowanie cmentarzy w Katyniu, Charkowie i Miednoje. Odbudowa zrównanego z ziemią w latach 70-tych Cmentarza Orłąt Lwowskich⁹, na miejscu którego powstało wysypisko śmieci, okazała się podobnie wielkim przedsięwzięciem. Trzeba było bowiem w czasach początków niepodległości Ukrainy odnowić groby tych, którzy polegli w bohaterskiej walce właśnie przeciwko Ukraińcom i bolszewikom w latach 1918-1920. Sukces potwierdza wyjątkową umiejętność negocjacyjną i dyplomatyczną, sposób argumentacji przeplatanej empatią, które cechowały Andrzeja Przewoźnika. Cmentarz został uroczystie otwarty w 2005 r. Oprócz tego odnowił kilkaset cmentarzy od Kazachstanu po Budapeszt do Wilhelmshavening, od RPA po Norwegię. Pisał artykuły, przedmowy, prace naukowe, redagował i finansował publikacje, stawiał pomniki i tablice pamiątkowe. Wystarczy tu wskazać te, z którymi mamy bezpośrednio do czynienia – pomnik przyjaźni polsko-węgierskiej w Győr, pomnik Sobieskiego w Sturovo

(węg. Párkány) czy tablicę upamiętniającą Wacława Felczaka w Kolegium im. Eötvösa. Organizował spotkania i wykladał na konferencjach. Pełnione przez niego funkcje wypełniają całą stronę w encyklopedii, ale za każdym stanowiskiem była praca. Bez przerwy zbierał materiały – książki, źródła archiwalne – do swoich planowanych prac, również nt. stosunków polsko-węgierskich podczas II wojny światowej. Zgromadził i uporządkował kilka metrów dokumentów. Pełnił powierzoną mu funkcję przez 18 lat. Czekał na czas, kiedy po wypełnieniu bieżących zadań będzie mógł z czystym sumieniem sięść do biurka w swojej wymarzonej, olbrzymiej, domowej bibliotece i po opanowaniu również języka węgierskiego napisać na przykład historię tego, jak to było, że Budapeszt był trzecią stolicą Polski w czasach II wojny światowej, czy też to, jak wyglądały stosunki polsko-węgierskie w połowie XX wieku – wyłącznie na podstawie źródeł, bez względu na legendy.

Sentencja stwierdzająca, że nie ma ludzi niezastąpionych, traci sens w odniesieniu do Andrzeja Przewoźnika. On jest niezastąpiony.

¹ *Andrzej Wajda* (ur. w 1926 r.): polski reżyser filmowy, największy reżyser polskiej sztuki filmowej ostatnich 50 lat i również współcześnie. Wymienione w tekście filmy (P
opiól i diament

– 1958,

Człowiek z marmuru

– 1977,

Katyń

– 2007) zajmują się przemilczanymi sprawami historii Polski w okresie komunizmu.

² *Armia Krajowa*: armia utworzona w okupowanej Polsce przez emigracyjny Rząd RP w Londynie na początku 1942 r., poprzez połączenie różnych podziemnych organizacji militarnych

³ *Powstanie styczniowe* (1863-1864): 22 stycznia 1963 r. na polskich terenach zaboru rosyjskiego wybuchło powstanie narodowe. Po klęsce powstańców, kilkadziesiąt tysięcy osób zostało zesłanych na odległe tereny Rosji.

⁴ *Masakra na Wybrzeżu*: w grudniu 1970 r. w dużych miastach polskiego Wybrzeża wybuchły demonstracje w reakcji na nieudolność komunistycznej polityki gospodarczej. Władza zdołała uciszyć strajki jedynie użyciem siły wojskowej i milicyjnej oraz odsunięciem od władzy pierwszego sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki. W wyniku starć zmarło co najmniej 40 osób, około 1000 zostało rannych. Zatrzymano przeszło 3000 osób.

⁵ *Komitet Obrony Robotników (KOR)*: W 1976 r., po drastycznej podwyżce cen rozpoczęły się demonstracje i strajki w Ursusie i Radomiu. KOR był organizacją opozycyjną, która powstała w

obronie robotników biorących udział w demonstracjach.

⁶ *Wacław Felczak* (1916 – 1993): Historyk, działacz polskiego ruchu oporu. Od 1940 r. był kurierem Rządu RP na uchodźstwie między Londynem a krajem. Po zakończeniu wojny kontynuował w latach 1945-1948 działalność kurierską na rzecz Rządu RP na emigracji. Został aresztowany w 1948 r., zwolniony w 1956 r. Od 1958 r., jako profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego zajmował się też Węgrami.

⁷ *Jan Nowak Jeziorański* (1914 – 2005): Dziennikarz, pisarz, polityk. Podczas II wojny światowej kurier między podziemiem w kraju a Rządem RP na emigracji. W 1944 r. wziął udział w Powstaniu Warszawskim. Od 1945 r. mieszkał w Londynie, w latach 1952-1976 dyrektor sekcji polskiej Radia Wolna Europa, w latach 1979-1996 dyrektor krajowy Kongresu Polonii Amerykańskiej. Był konsultantem Rady Bezpieczeństwa USA w czasach prezydentury Jimmiego Cartera oraz Ronalda Reagana.

⁸ *Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa*: organ rządowy utworzony w 1947 r. Jego zadaniem jest pielęgnowanie pamięci narodowej i miejsc pamiątkowych. Instytucja ta w latach 1992-2010 była kierowana przez Andrzeja Przewoźnika.

⁹ *Orlęta Lwowskie*: Młodzi mieszkańcy, polscy studenci miasta Lwowa, którzy od końca 1918 roku przez cały rok 1919 oraz w 1920 r. ze wsparciem powstawającego wojska polskiego bronili miasta przed Ukraińcami i bolszewicką Armią Czerwoną.

¹⁰ *Pomnik Jana III Sobieskiego w Párkány*: w październiku 1683 r. w bitwie pod Parkanami (obecnie Sturovo, Słowacja) dowodzone przez króla Jana III Sobieskiego wojska pokonały armię turecką. Upamiętnienie bitwy i króla-bohatera było inicjatywą węgierskiej wspólnoty miasta. Jego odsłonięcie odbyło się w 2008 r.

Katyń: 17 września 1939 r. Związek Radziecki, będąc sojusznikiem III Rzeszy, napadł na Polskę. Władze sowieckie na terenach okupowanych dokonywały masowych represji na zasadzie etnicznej i klasowej. Deportowano co najmniej milion polskich obywateli. Między marcem a czerwcem 1940 r., za zgodą Stalina, zamordowano 22 tysięcy obywateli polskich – jeńców wojennych i więźniów. Zbrodni dokonano między innymi w lesie katyńskim. Część zbiorowych mogił została ujawniona w 1943 r. przez władze III Rzeszy, poprzez lekarzy delegowanych przez ich sojuszników. Związek Radziecki nie przyznał się do zbrodni do 1990 r.

Smoleńsk: 10 kwietnia 2010 r. Prezydent RP Lech Kaczyński wraz z wysokiej rangi delegacją udawał się na uroczystości upamiętniające 70 rocznicę zbrodni katyńskiej. Prezydencki samolot TU-154M rozbił się kilka minut przed godziną 9 w lesie niedaleko lotniska w Smoleńsku. Oprócz

Prezydenta RP pasażerami samolotu byli wysocy przedstawiciele Państwa i Wojska Polskiego. W tragedii zginęli wszyscy – 96 osób. Śledztwo zainicjowała zarówno strona rosyjska jak i polska. Śledztwo prowadzone przez Polskę nie zostało zamknięte do wiosny 2011 r. Szczegóły okoliczności katastrofy są do dziś niewyjaśnione.